

YENİSEY YAZITLARI'NDAN 10, 25, 41, 51, 70, 109 ve 110 ÜZERİNE ETİMOLOJİK AÇIKLAMALAR İLE DÜZELTMELER

Osman Fikri SERTKAYA*

Özet

Bu makale 10 numaralı Elegest = Elegeş Yazıtı, 25 numaralı Oznaçennoye = Sayanogorsk Yazıtı, 41 numaralı Kemçik-Cırgak Yazıtı ve 51., 70., 109. ve 110. Yenisey yazıtlarındaki kelime okumaları ile kelime anlamlandırmaları üzerinde bazı düzeltmeleri ve açıklamaları ihtiva etmektedir.

Anahtar Sözcükler: Yenisey Yazıtları, Elegeş, Oznaçennoye, Kemçik-Cırgak

Yenisey yazıtlarından 32'si önce Fin Atlası¹'nda grafik olarak yayımlanmış, yayımlanan bu metinlere E 40 ve E 41'in katılması ile, 34 metnin grafik sözlüğü de Otto Donner tarafından yapılmıştı.²

Vilhelm Thomsen'in Göktürk alfabesini çözmesinden sonra 40 Yenisey metni Wilhelm Radloff tarafından yayımlanmıştı.³

Wilhelm Radloff'un yayımladığı bu metinler Hüseyin Namık Orkun tarafından *Eski Türk Yazıtları*'nın üçüncü cildinde yayımlandı.⁴

Sergey Efimeviç Malov, *Yeniseyskaya Pismennost Tyurkov* adlı eserinde ilk 51 Yenisey metnini yayımladı.⁵

S. E. Malov yayımından sonra bulunan birçok yazıt müstakil araştırmalarda çeşitli filolojik ölçülerde yayımlandı.

Dmitri Dmitriyeviç Vasilyev, *Korpus Tyurkskih Runičeskih Pamyatnikov Basseyna Yeniseya* adlı eserinde 145 Yenisey metnini katalogladı.⁶

İgor Valentinoviç Kormuşin, *Tyurkskiye Yeniseyskiye Epitafii. Teksti i issledovaniya*⁷ adlı eserinde 152 Yenisey yazıtından Hakasya'dan 13 ve Tuva'dan 43 yazıt olmak üzere 56 Yenisey yazıtını yayımladı. Türk araştırmacılar bu 56 yazıtın 26'sını H. N. Orkun yayımından tanımaktadırlar. 30 yazıtın ise Türkiye'de Türkçe yayımı yapılmamıştır.

İgor V. Kormuşin'in eseri Yenisey yazıtlarının yayımlanmasında bir dönüm noktasıdır. Bu eserin ilk baskısının Türkçeye çevirisi benim kontrolümde Rysbek Alimov tarafından yapılmıştı. Türkçe çevirinin bir an önce yayımlanmasının uygun olacağı görüşündeyim.

Bu makalede Yenisey yazıtlarındaki bazı problemler üzerinde durmak, bazı düzeltme tekliflerinde bulunmak ve etimolojik açıklamalar ile yeni açılımlar yapmak istiyorum.

E - 10

- | | |
|------------------------------------|-------------------------------|
| 2. ⚡⚡⚡⚡⚡⚡⚡⚡ (ä)rl(ä)rm(ä)d(ü)k(i)m | II (ä)r (ö)l(ü)rm(ä)d(ü)k(i)m |
| ⚡⚡⚡⚡⚡⚡ sürd(i)m | ⚡⚡⚡⚡⚡⚡ (ö)lürd(i)m |

* Prof. Dr., İstanbul Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul-Türkiye, ofsertkaya@mynet.com.

¹ *Inscriptions de l'Énisei*. Recueillies et publiées par la Société Finlandaise d'Archéologie, Helsingfors, 1899.

² *Wörterverzeichnis zu den Inscriptions de L'Énisei*. Nach den im Jahre 1899 von der finnischen Expedition an den oberen Jenissei genommenen neuen Abklatschen und Photographischen aufnahmen zusammengestellt von O. Donner, Helsingfors, 1892, 69 s.

³ Wilhelm Radloff, *Die alttürkischen Inschriften der Mongolei*, Sankt-Peterburg, XI+460 s.

⁴ Hüseyin Namık Orkun, *Eski Türk Yazıtları, III*, İstanbul, 1939.

⁵ S. E. Malov, *Yeniseyskaya Pismennost Tyurkov. Teksti i Issledovaniya*, M.-L. 1052.

⁶ Leningrad 1983.

⁷ Moskova, 1997; ikinci baskı, Moskova, 2008.

10 numaralı Yenisey yazıtı (= Elegeş 1 yazıtı) diğer adı ile “*Körtle Kan Bengüsü*” Türkiye’de üzerinde fazla durulan bir Yenisey yazıtıdır. Bunun sebebi de *Körtle Kan* unvan grubunun yanlış olarak *Kürt (İ)l H(a)n* okunmasıdır.⁸ Ancak Elegeş II (Yenisey 52) yazıtında *körtle sangun* unvanının geçmesi 10 numaralı yazıttaki *körtle* okunuşunu teyid ve tekid etmektedir.

Benim burada üzerinde durmak istediğim satır H. N. Orkun’un *Eski Türk Yazıtları*, III, 180-181. sahifelerde 5. satır olarak *el(i)m uğr(i)nta sü bol(i)p (e)rl(er)i(m) (e)d(ü)k(ü)m y(o)k (a)ç b(i)l(i)gdä b(i)r b(ä)rt(i)g(i)mä s(ä)k(i)z (e)r (e)rd(i)m* “Ülkem uğrunda asker olup adamlarım ayak kabım yok. aç [olduğunu] bildikte bir [tane] verdiğimde sekiz adam er idim” okuduğu ve çevirdiği cümledir:

İgor V. Kormuşin H. N. Orkun’un 5. olarak verdiği satırı 8. satır olarak vermekte ve metni şöyle transkripsiyonlayarak çevirmektedir:⁹ *el(i)m oğr(i)nta sü bolça = bol(u)p (ä)rl(ä)rm(ä)d(ü)k(i)m y(o)k (ç(i)b(i)l(i)gdä b(i)r t(ä)g(i)mdä s(ä)k(i)z (e)r sürd(i)m* “Devletim için ordu sürerek, benim (şahsen) (düşman) askerlerini öldürmediğim bir olay olmadı. Sadece Çibilig’deki bir savaşta bizzat savaşım ve düşmanın sekiz askerini esir aldım.”

Ben bu transkripsiyondaki iki kelimenin transkripsiyonunu düzeltmek istiyorum. Bu kelimelerin ilki *(ä)rl(ä)rm(ä)d(ü)k(i)m* şeklinde okunan kelimedir. Bu kelimeyi *(ä)r öl(ü)rm(ä)d(ü)k(i)m* “er (savaşçı) öldürmediğim” şeklinde de okuyabiliriz. Cümlenin fiilini *ölür*-şeklinde tespit ettiğimiz zaman ikinci cümlenin sonunda **✘✘ΥΠΥ** *sürd(i)m* okunan fiili de **✘✘ΥΠΥ** *(ö)lürd(i)m* şeklinde okumak imkânı doğar. Bunun için de **Υ S²** olarak okunan runanın **ΥL²** runası olarak okunması gerekir. Böylece cümlede *(ö)l(ü)rm(ä)d(ü)k(i)m y(o)k / (ö)lürd(i)m* kalıbı ile birincisi olumsuz fiil, ikincisinde olumlu fiil ile bir söyleyiş tespit edilerek yeni bir anlam elde edilir.

Ben cümleyi *el(i)m oğr(i)nta sü bol(u)p (ä)r (ö)l(ü)rm(ä)d(ü)k(i)m y(o)k (ç(i)b(i)l(i)gdä b(i)r t(ä)g(i)mdä s(ä)k(i)z (e)r (ö)lürd(i)m* şeklinde okuyor ve “Ülkem uğrunda asker olduğum zaman er (savaşçı) öldürmediğim yok(tur). Çibiligde bir hücumda sekiz er (düşman savaşçısı) öldürdüm” şeklinde anlıyorum.

Bu cümleye benzeyen *tegmış yok ermiş / tegürtim* şeklinde ilk cümlesi olumsuz fiil, ikinci cümlesi olumlu fiil kalıbındaki bir cümle Tunyukuk yazıtının 1. taşının Doğu yüzünde geçmektedir.

18 ... türk bod(u)n : k[*l(i)ng(a)*]lı : türk k(a)ğ(a)n : ol(u)rğ(a)lı : ş(a)ntung b(a)l(i)k[k]a : t(a)loy ög(ü)zke : t(e)gm(i)ş yok (e)rm(i)ş : k(a)ğ(a)n(i)ma : (ö)t(ü)n(ü)p : sü (i)ltd(i)m : **19**ş(a)ntung b[(a)l(i)k[k]a] : t(a)loy [ög(ü)zk]e : t(e)gürt(i)m : “Türk milleti yaratıldığı zamandan beri, Türk kağanı tahta oturduğu zamandan beri dağ(ların) doğu(sundaki) şehir(ler)e, okyanusa ulaşılmamıştı. Kağanıma arz edip orduyu sevk ettim. (Türk ordusunu) dağ(ların) doğu(sundaki) şehir(ler)e, okyanusa ulaştırdım”.

E - 25

2. kü: ç(ä)küng tutuk. → kü : (İ)ç Köl Totok

E 25 Oznaçennoye (= Sayanogorsk) I yazıtının 2. satırındaki isim ve unvan Radloff ve Malov tarafından *Küç Kül Tutuk*, H. N. Orkun tarafından ise *Ökü ç(ä)kül tutuk* şeklinde okunmuştu. OFS ise *Kül* okunuşu yerine *Köl*, *Tutuk* okunuşu yerine de Orta Çince’de *tou tok* şeklinde “askerî vali” anlamında kullanılan *Totok* okunuşunu benimseyerek ibareyi *Küç Köl Totok* şeklinde okumak istediğini belirtmişti (Bk. *GTM*, s. 211).

⁸ Osman Fikri Sertkaya, “Haberler: 1973 yılının ilmi kongreleri”, *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, XXI, s. 197-209.

⁹ İgor Valentinoviç Kormuşin, *Tyurkskiye Yeniseyskiye Epitafii. Teksti i issledovaniya*, Moskova, 1997, s. 228-242.

İgor V. Kormuşin ilk iki işaret olan **𐰪𐰸𐰸𐰸** 'den sonra : nokta geldiğini söyleyerek ilk iki işareti *kü* “şan, şöhet” olarak anlamlandırıyor ve isim ile unvanı *ç(ä)küng tutuk* şeklinde okuyor.¹⁰ Kormuşin'in *ng* okuduğu **𐰪** işaret *l² Y* olarak kabul edilirse belki de isim ile unvanı (*i*)*ç köl totok* okumak ve ibareyi *kü* : (*İ*)*ç Köl Totok* “şanlı, şöhetli, meşhur, İç Köl Totok” olarak anlamak imkânı da doğar. Ancak o zaman *külüg* “şanlı, şöhetli, meşhur” kelimesi yerine niçin *kü* “şan, şöhet” kelimesinin geçtiğini açıklamak zorlaşır.

3. *beş kırk* ‘sorok pyat’ [kırk beş] → *beş kırk* ‘tridsat’ pyat’ [otuz beş]

E 25 Oznaçennoye (= Sayanogorsk) I yazıtının 4. satırında *beş kırk* transkripsiyonunun İgor V. Kormuşin tarafından yapılan tercümesi ‘sorok pyat’ [kırk beş] şeklindedir. Bu gözden kaçan bir durum olmalı. Çünkü yazar **İşaret tashihleri** başlıklı “*Sol yan cephe. Dördüncü satır*” bölümündeki açıklamasında bu ibareyi Malov'un ‘tridsat’ pyat’ [otuz beş] şeklinde doğru çevirdiğini söylemektedir.

4. *yoklamak* “yok olmak, kaybolmak”

E 25 Oznaçennoye (= Sayanogorsk) I yazıtının 6. satırında *yoklayur* <yo-k-la-yur. *yokla-* fiilinin “kaybolmak, yok olmak” şeklindeki Göktürk metinlerinde ilk olarak tespit edilen anlamı, bu yazıt dışında HTUN adlı Uygurca metinde aynı anlamda geçmektedir. Metnin 48.-78. satırları ve çevirisi şöyledir:

tengri burқан surunggami suğur-ta ⁴⁹*inçe tip yarlıkemiş erür: anant-a!*
şiravast balıq-ta yatyadati ⁵⁰*atlıg kişi tam üze köüngü körüp, köüngü-ni kıdı*
*tuımaq*⁵¹*ıntın, öz baş-ın körmemek üze ‘başım yok bolmuş turur’ tip, kal* ⁵²*bolup, öz*
baş-ın tilegeli, kıayu-ta kıayu-ta kıacıp tilep yoriyur ⁵³*erken, bir öde kal-ı serilip,*
kentü özi inçe tip sakıntı: ‘mening ⁵⁴*özüm-nüing baş-ım yok ermiş. baş-ım-nı tiledeçisi*
kim ol’ tip. ⁵⁵*ötrü kal-ı serildi. ‘anant-a! bu yatyadati baş-ın yok-lamış* ⁵⁶*öde [4b]*
⁵⁷*baş-ı yok boldı-mu erki?’ <tip.> anant inçe tip kikiñ birdi ‘ADI KÖTRÜLMİŞ-e!*
<yatyadati-ning baş-ı-nıg> *yok bol*⁵⁸*muş-ı yok erür’ tip. <tengri burқан> yana*
*yarlıkadı: ‘anant-a! bu kişi baş-ın tapmış öd*⁵⁹*te <öz> baş-ın tapdı-mu erki?’ tip.*
anant ötünti: ‘<tapa> teginmez <burқан> tengrim. ol oq ⁶⁰*baş-ı erür. adın-tın*
<baş> *tapmış ermez’ tip. <tengri burқан> yana yarlıkadı: ‘<anant-a! ol kişi>*
uğrayu adın-tın ⁶¹*baş tapsar <ol baş> anga baş bolur-mu erki?’ tip. anant ötünti:*
<bolu> *teginmez ADI* ⁶²*KÖTRÜLMİŞ <burқан> tengrim. adın-ning baş-ı anga baş*
bolmaz’ tip. bu neteg erser ANÇULAYU ⁶³*yime tınlıg-lar KÖNGÜL yagılmaq-ıntın*
*taştın singar burқан tileyür-ler. kıayu ÖD*⁶⁴*te yangılmış KÖNGÜL amrılısar, ol oq*
KÖNGÜL burқан erür. <kişi anı> adın-tın bulur ermez. ⁶⁵*<tengri burқан yana*
yarlıkadı:> ‘anant-a! ol yangılmış tınlıg-lar burқан tilemiş öde KÖNGÜL tigli
burқан ⁶⁶*yok boldı-mu erki?’ <tip. anant ötünti: ‘yok bolu> teginmez <burқан>*
tengrim. <KÖNGÜL tigli burқан-ning> yok bolmuş-ı yok <erür>’ tip. <tengri burқан
yana yarlıkadı: ‘anant-a! ol kişi> BURKAN bulmuş ⁶⁷*öde <ol burқан> kıayu-dın*
erser keldü-mü erki?’ <tip. anant ötünti: ‘kelü> teginmez <burқан> tengrim. kıayu-tın
erser ⁶⁸*kelmış ermez. ol oq KÖNGÜL burқан erür’ tip. <tengri burқан yana*

¹⁰ İgor Valentinoviç Kormuşin, *Tyurkskiye Yeniseyskiye Epitafii. Teksti i issledovaniya*, Moskova, 1997, s. 37-38; İgor Valentinoviç Kormuşin, *Drevniye Tyurkskiye Yazıki, Uçevnoye Posobiye*, Abakan, 2004, s. 192-193.

yarlıkadı:> 'anant-a! <ol kişi> uğrayu adın-tın⁶⁹burқан bulsar yime, >ol burқан> anga burқан bolur-mu <erki?' tip. anant ötüinti: 'bolu> teginmez <burқан> tengrim. özi ök⁷⁰burқан erür. adın-tın burқан bulur ermez' tip. [5a]⁷¹<inçe kıltı kişi> bu <burқан> tengri yarlıg-ın tutsar, öz köngül-ni tuşup, burқан yol-ın tilemiş⁷²kergek. tuyunmış tınlıg-lar inçe tip sözleyür-ler: 'birök yatı-a⁷³datı azk(i)y-a қағару yanıп, közüngü-ni baqmış erser <erdi>, baş-ın⁷⁴m-a yoklamaz <erür> erdi, қал yime bolmaz <erür> erdi' tip. 'munung abıpıray-ı⁷⁵erser, muntağ tip körkitmek erür'. tuyunmaq-ıg tiledeçi kişi⁷⁶ler yanşuru öz köngül-in baқсар, ol oқ köngül ol oқ burқан⁷⁷erür. <kişi ol köngül-ni> adın-tın tilegü bolmañn. igit saқañç-lar yime toğmağay⁷⁸lar tip.

[Burhan hazretleri (= tengri Buddha) Śurangama-Sūtra'da ⁴⁹şöyle buyurmuştur: "Ey Anant! Śravasti şehrinde Yajñadatta ⁵⁰adlı kişi, duvarda ayna görüp, aynayı aşağı (= eğri) tutmasını ⁵¹-dan (dolayı) (aynada) kendi başını görmemek ile 'başım yok olmuştur' diye, deli ⁵²olup, kendi başını aramak için, her tarafta gezip, arayıp yürür ⁵³iken, bir anda akli başına gelip, kendi kendisine şöyle diyerek düşündü. "Benim ⁵⁴kendimin, 'başım yok imiş', (fakat) başımı arayan kimdir?" diye. ⁵⁵Bunun üzerine akli başına geldi. "Ey Anant! Bu Yajñadatta başını kaybettiği ⁵⁶zamanda [4b] ⁵⁷başı gerçekten yok (= kayıp) oldu mu ki?" <diye>. Anant şöyle diyerek cevap verdi: Ey mübârek [= adı yüceltilmiş] (Burhan hazretleri (= Tanrım). Bu Yajñadatta'nın baş

76ler (eğer) tekrar kendi gönül(ler)ine bakar(lar)sa, o gönülün kendisi(nin) o burhan(ın) kendisi **77**olduğunu (anlarlar. Onu) başkasından aramağa lüzum kalmadan. (Başkasından aramak gibi) kötü düşünceler de doğmayacak **78**lar” diye.]

yoqlamış <yo-*q*-la-mış “kaybettiği”. -miş : Görülen geçmiş zaman partisip eki: *yoqla-* : kaybetmek; -la- : isimden fiil yapma eki; *yok* : <yo-

E - 41 (Kemçik Çırgak yazıtının 6. satırı)

165 160 155 150 145
*MTP:KCYCJ):JCYC:JN*CX*TT

6

Yenisey yazıtları arasında anlaşılması güç yazıtlardan birisi olan Kemçik-Cırgak yazıtı G. P. Safyanov'un verdiği bilgilere dayanarak 1889'da Alex O. Heikel tarafından Hemçik nehrinin sağ kolu olan Cırgakı nehrinin yakınındaki kurganda bulunmuş ve Ust-Us köyüne götürülmüştür. Oradan da 1901 yılında da A. V. Adrianov tarafından Minusinsk Müzesi'ne nakledilmiştir. Hâlen envanter no 34'te kayıtlıdır. Anıt 95 x 26 x 27 cm ölçülerinde olup, (5 + 6 =) 11 satırlık metnin ilk 5 satırının altında bir damga bulunmaktadır.

Anıt 1908 yılının 26-27 Temmuzunda ve 1948 yılında, iki kez, S. E. Malov tarafından incelenmiş ve kopye edilmiştir.

Kemçik-Cırgak yazıtı bu güne kadar 2 kez SEM, 2 kez HNO, 2 kez İAB, birer kez de ONT ile TT tarafından olmak üzere, 8 kez yayımlanmış ve 10 çalışmada da bu yazıtı temas edilmiştir. Bu yayımlar ve temaslar şunlardır:

a) Yayımlar:

1. 1936 (SEM) Sergey Efimoviç MALOV, "Novie pamyatniki s turetskimi runami. II Pamyatnik Minusinskogo Muzeya", *Yazık i Mışlenie*, VI-VII, 1936, s. 259-267.
2. 1939 (HNO) Hüseyin Namık ORKUN, "Kemçik-Cırgak yazıtı", *Türklük*, Milliyetçi Kültür Dergisi, İstanbul, 1939, s. 29-33.
3. 1940 (HNO) Hüseyin Namık ORKUN, "Kemçik Cırgak yazıtı", *Eski Türk Yazıtları*, III, 1940, s. 79-85.
4. 1952 (SEM) Sergey Yefimoviç MALOV, "Pamyatnik c r. Kemçik-Djırgak", *Yeniseyskaya Pismennost Tyurkov*, M. L. 1952, s. 73-75.
5. 1959 (İAB) İgor Alekseyeviç BATMANOV, *Yazık Yeniseyskiş Pamyatnikov Drevnetyurkskoy Pismennosti*, Frunze, 1959, s. 163-167.
6. 1963 (BAT-KU.) İgor Alekseyeviç BATMANOV-A. Ç. KUNAA, *Pamyatniki Drevnetyurskoy Pismennosti Tuvi*, II, Kızıllı, 1963, s. 14-17, ve 42.
7. 1982 (OYT) *Orhon-Yenisey Tekstleri*, Frunze 1982, s. 181-183.
8. 1999(TT) Talât TEKİN, "Hemçik-Çırgakı yazıtı", *Türk Dilleri Araştırmaları*, 9, İstanbul, 1999, s. 5-15.

b) Temaslar:

1. 1892 Otto DONNER, *Wörterverzeichnis zu den Inscriptions de l'Énissime*, MSFOu, IV, Helsingfors, 1892, s. 66.
2. 1916 Vilhelm THOMSEN, *Turcica, Études concertant l'Interpretation des Inscriptions Turques de la Mongolie et de la Sibérie*, MSFOu, XXXVII, Helsingfors, 1916, s. 68, not 1.

3. 1931 *Alt-Altäische Kunstdenkmäler. Briefe und Bildmaterial von J. R. Aspelin's Reisen in Sibirien und der Mongolei, 1887-1889* herausgegeben von Hjalmar Appelgren-Kivalo, Helsingfors 1931, s. 44.
4. 1964 Talât TEKİN, "On a Misinterpreted Word in the Old Turkic Inscriptions", *UAJb*, XXXV/Fasc. B, 1964/1, s. 140-141.
5. 1966 Talât TEKİN, "Bir runik harfin fonetik değeri hakkında", *Reşid Rahmeti Arat İçin*, Ankara, 1966, s. 413, not 1.
6. 1966 Osman Nedim TUNA, "On the phonetic values of the symbols *EG/GE, DEM, UŞ* in some of the texts in Kök-Turkish script", *CAJ*, XI/4, 1966, s. 262-263 str. 2 ve 5.
8. 1972 Louis BAZİN, *Les Calendriers Turcs Anciens et Medievaux*, Lille 1972, s. 117.
1991 Louis BAZİN, *Les Systemes Chronologiques dans Le Monde Turc Ancien*, Akademiai Kiado, Budapest, 1991, s. 99; 102.
9. 1991 Marcel ERDAL, *Old Turkic Word Formation, A Functional Approach to the Lexicon*, 1991, Wiesbaden, s. 301.
10. 1995 Osman Fikri SERTKAYA, "Yenisey yazıtlarının yayınların daki bazı okuma ve anlamlandırmaların düzeltilmesi, yeni okuma ve anlamlandırma teklifleri", *Göktürk Tarihinin Meseleleri*, Ankara, 1995, s. 204.

1a) SEM (1936)¹³

(ä)r (ä)rd(ä)m(i)m (a)d(a)kı (ä)g(ä)ç(i)mä (a)na (ä)gm(ä)ç (i)g(ä)t y(ä)r(i)lt(i)m

VI Moya doblest', batyuška (moy), ot moyey tětki, mat', supruğa, slujanka (ot vsyeh vas) ya razlučilsya (t. e. umer); [Benim yiğitliğim, (benim) babam, teyzemden, anne, eş, kadın h0 TcT8r(GE, 4(ltçi3.8(

*(e)r (e)rd(e)m(i)m, (a)d(a)kı, (e)g(e)çime (a)na (e)gm(e)ç
(e)g(e)t y(e)r(i)lt(i)m*

1) Ot moyey geroyskoy doblesti, (moyego) batyuşki, moyey tetki, materi, tetki, slujanki ya otkololsya (otdelilsya, t. e. umer)

1) Er erezim, ada(gım), daay ugbamdan, iye, daay ugbam, bajınım ajıldakcızından çarıldım.

4) ONT (1966)¹⁷

*(e)r (e)rd(e)m(i)m (a)d(a)kı (e)g(e)çimge : (a)na (e)g(e)m
içg(i)t y(e)r(i)lt(i)m*

I have seperated (or parted) from my younger sister, (from) my dear mother and (from) my retainers, who are the fame of my heroic (or menly) merit.

5) (1982)¹⁸

er erdemim adakı egeçime ana egmeç eget yeriltim.

6) Er erdemim (erdigim), atam, biykeçim, ana, jengem, kungumdön cerildim (bölündüm).

6) Moya geroičeskaya doblest', batyuşka (moy), ot moyey tetki, mat', supruğa, slujanki (so vsyemi vami) ya razluçilsya (t. e. umer);

6) TT (1999)¹⁹

*(ä)r (ä)rdäm(i)m d(a)kı : (ä)g(ä)çim a : (a)na (ä)g(ä)m (e)çig
(ä)t : y(i)r(i)lt(i)m*

“Erlik erdemim, heyhat! Anneciğim ve üvey annelerim, atalarım ve cariyelerim! (Sizlerden) ayrıldım.

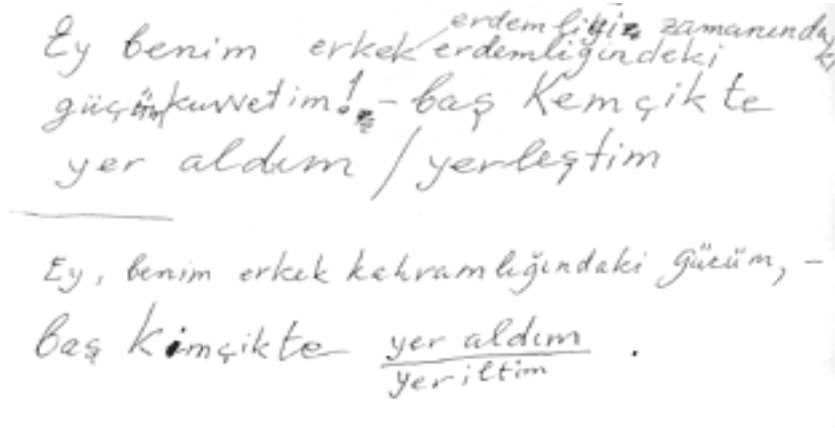
7) İVK okuyuşu (2007)

er erdemim dakı güçime ana gimçigte yer altım / yeriltim

“Ey benim erkek kahramanlığımdaki gücüm, baş kimçikte yer aldım / yeriltim”.

Tanınmış Macar Tck

kendisinden yazılı olarak sordum. İgor Bey de bu okumasının altına kendi el yazısı ile şu satırları yazdı. “Ey benim erkek kahramanlığımdaki gücüm, baş kimçikte yer aldım / yeriltilim / yerleştim”.



Ben İgor V. Kormuşin'in okuyuşundaki *dakı*, *güçime*, *gimçikte*, *yer altım* ~ *yeriltilim* / *yerleştim* kelimelerini daha başka bir şekilde okuyor ve anlamlandırıyorum. Benim görüşlerim 29 Haziran 1993 günü Minusinsk Müzesi'nde Kemçik-Cirgak yazıtı üzerinde yaptığım incelemede aldığım notlara dayanmaktadır.

Bana göre bu satırda 9 kelime yer almaktadır. Bu kelimeler hakkındaki görüşlerim şöyledir:

1.-2. **(e)r (e)rd(e)m(i)m**. “erlik faziletim = erlik kahramanlığım”.

3. **(a)d(a)kı** : < *adağ-ı*. SEM kelimeyi *ata* “baba” kelimesi ile karıştırarak “batyuşka (moy) [(benim) babam]” şeklinde çevirmiştir. HNO *adağı* okuduğu kelimeyi “babacığım” şeklinde tercüme ediyor. HNO’u bu şekilde çevirmeye zorlayan husus metindeki kelimeyi DLT’deki *atakı* “*yâ abati* ‘ey (sevgili) babacığım’” kelimesi ile karıştırmasıdır. Yazıtta geçen kelime /D/ fonemi ile olan *adak* “ayak” kelimesidir. DLT’de geçen kelime ise /T/ fonemi ile *ata* “baba” kelimesidir. ONT ise kelimeyi Radloff’un OSTN’inden naklen “the next child, fame” şeklinde tercüme etmiştir. İAB “(moyego) batyuşki [(benim) babam]” ve Kırgızca yayım da “batyuşka (moy) [(benim) babam]” çevirileri ile SEM’i tekrarlamışlardır. TT *d(a)kı* okuduğu kelimeyi “ve” şeklinde anlamlandırarak *tağı* kelimesinin yerine yanlış yazım veya diyalekt şekli olarak açıklar. İVK ise *dakı* kelimesini lokatif+aitlik eki olarak kabul eder ve bir önceki kelime ile birlikte *erdemim dakı* “erdemliği zamanındaki / erdemliğindeki / kahramanlığındaki” şeklinde anlar.

Bu okuma ve çevirmelerin tamamı yanlıştır.

Kelime *adak* “ayak” kelimesinin 3. teklik şahıs iyelik eki almış şeklidir ve anlamı “ayak” kelimesinin metaforik = mecazî anlamı olan “son” şeklinde anlaşılmalıdır. İyelik eki daha önceki kelime grubunu *er erdemim<ing> adakı* “erlik (= kahramanlık) faziletim(in) sonu” şeklinde tamamlayarak anlamamızı sağlar. Krş. ONT “the fame of my heroic (or manly) merit”.

Türkiye Türkçesi’ndeki “baştan sona, baştan başa, baştan ayağa” ibareleri ile krş.

4. **(e)g(e)ç(i)mge** : < *ege-ç-i-m-ge*. SEM, HNO ve İAB ve Kırgızca yayım kelimeyi *egeçime* okuyarak “teyzemden” şeklinde tercüme ederler. Ancak HNO IV:40’da “**ägiç** kız çocuğu için sevgi eseri olarak kullanılır. *Zeki kız*” açıklamasını yapar.

Kelime ONT tarafından χ ligatürünün *ge* okunması ile *egeçimge* şeklinde transkripsiyonlanır ve Radloff’un OSTN’indeki *egeçi* şeklinin *ägäsi*, *äkäsi*, *ägäs*, *agäçe*, *ägäçi*, *egeçi*, *igeçi* varyantlarıyla birlikte Sözlük’teki anlamı kabul edilerek “my younger sister” şeklinde tercüme edilir.

TT tutarsızdır. “Anneciğim” şeklinde anlamlandırdığı dördüncü kelime için açık bir görüş ileri sürmez. Bu konudaki 22. numaralı açıklaması şöyledir: “Bu sözcük, bence, Türkçe küçültme ekli *äkäç* < *äkä+ç* olabileceği gibi, aynı anlamdaki Moğolca *egeçi* “abla” da olabilir. krş. Hak. *igeçi* ‘aldız’, Trkm. *ekeji* ‘abla’ < Mo.” Ancak TT (*ä*)*g(ä)*m (*e*)*çi* (*ä*)*g(ä)*t kelimeleri ile ilgili 23 numaralı açıklamasında kesin görüş belirtir: “Buradaki *ägä* sözcüğü, bence, Moğolcadan alıntıdır: krş. Mo. *eke* ‘anne’”.

EDPT, 100b”deki Türkçe *eke* maddesinde ise kelimenin sinonimi Moğolca *egeçi* “‘junior (paternal) aunt’ and ‘elder sister’” olarak gösterilmektedir.

“Anne” anlamındaki Mo. *eke* > Tü. *ege* kelimesine gelen -ç eki TT’nin dediği gibi “küçültme” değil, “sevimsizlik” fonksiyonundadır. Krş. Ongin yazıtı. *bil-ge ata-ç-i-m* “bilgili babacığım”. Bu paralel şekle dayanarak *egeçim* < *ege-ç-i-m* kelimesi bana göre metinde “(sevgili) anneciğim” şeklinde anlaşılmalıdır.

İh-Asgat yazıtında geçen *ög* “anne” kelimesinin 1. teklik iyelik eki almış şekli T. Ôsawa tarafından *ög(ü)*m yerine *ög(e)*m şeklinde okunuyor. Bu okunuş “üvey” kelimesinin eski şeklinin *ög-ey* mi yoksa *öge-y* mi anlaşılması konusunu münakaşaya açmaktadır. Ayrıca Eski Türkçe *ög* “anna” kelimesi Türkiye Türkçesi’nde *ök* şeklinde geçiyor. krş. *ök-süz* “anne-siz”.

İVK ise 6. satırın dördüncü kelimesini *g(i)*çime okuyarak “gücüm, kuvvetim” şeklinde çeviriyor. Hâlbuki kelime Eski ve Orta Türkçe devrelerinde *k-* ile *küç* şeklinde geçer. Eski Türkçe için *g-*’li şekil imkânsızdır. Bk. EDPT. 693a-b. **kü:ç** maddesi.

5.-6. (a)na (e)g(e)m : < *ana ege-m*. SEM *ana* kelimesini “ana”, HNO ise tek olarak “annemden” şeklinde tercüme eder. Hakasça (İAB) ve Kırgızca okumalar da SEM gibidir. Kelimenin devamı SEM’de (*ä*)*gm(ä)*ç, HNO da ise (*e*)*gm(i)*ç şekillerinde okunmuştur. Hakasça (İAB) ve Kırgızca okumalar da SEM gibidir. ONT ibareyi *ana+ege* < *ana+eke* şeklinde açıklamış fakat tercümede bu ibareye yer vermemiştir. TT ise (*a*)*na (e)g(e)*m okuduğu ibareyi “üvey anneler(im)” diye anlamlandırıyor. Bence ibare “süt annelerim = dâyelerim” anlaşılmalıdır. Çünkü *ana ege* kelimesi Çağatay Türkçesi’nde, Ali Şîr Nevâyî’nin *Muhakemetü’l-lügateyn*’inde, “süt annesi, mürebbiye, üvey anne, valide” karşılığında geçen *aneke* < *ana-eke* ~ *ana-ege* kelimesinin Eski Türkçedeki şeklidir. İVK ise (*a*)*na* kelimesini kendisinden sonra gelen kelimeleri de *g(i)mç(i)g* = *k(i)mç(i)k* “Kemçik nehri” olarak okuduğu nehir adının sıfatı olarak “baş” şeklinde çeviriyor.

7. (e)çi : Kelime SEM’de *ägmäç* “eş”, HNO’da ise bir önceki (*e*)*g(e)*m kelimesi ile birlikte, tek kelime olarak, *ägmiç* “karı, zevce (?)” şeklinde okunmuş ve anlamlandırılmıştır. Her iki şeklin doğru okunuşu iki ayrı kelime halinde *äg(ä)*m *äçi* ve *ägäm eçi* şekillerinde olmalı idi. İAB (*e*)*gm(e)*ç okuyarak “tetki [daay ugbam] teyze [teyzem]” şeklinde anlamlandırırken Kırgızca yayında (*e*)*gm(e)*ç “eş” olarak çevrilmiştir. ONT runayı *iç* okuyor sonraki iki runayı da *g(i)*t okuyarak kelimeyi *içg(i)t* < *içgi+t* olarak teşhis ediyor. ONT’ya göre *içgi* “retainer [hizmetçi, hizmetkâr]” kelimesi, -t eki ise çokluk ekidir. *içgit* “hizmetçiler, hizmetkârlar” anlamına gelmektedir. T. Tekin tutarsızdır. Metinde (*ä*)*çig* okuduğu kelimeyi “atalarım” şeklinde anlamlandırıyor. 24 numaralı açıklama noktunda ise kelimeyi bu sefer (*e*)*çi* okuyor ve “amcalar(ım)” şeklinde anlamlandırıyor. İVK kelimeyi bir sonraki kelimenin ilk runası ile birlikte *ç(i)g* olarak okuyor, bu okuyuşunu bir önceki kelimeyi *g(i)m* şeklindeki okuyuşu ile birleştirerek *g(i)m ç(i)g* = *k(i)mç(i)k* şeklinde tamamlıyor ve “Kemçik nehri” olarak da anlıyor.

(**e**)**çi** EDPT 20a-b’de “1) ‘junior (paternal) onkel [amca]’; 2) ‘elder brother [ağabey]’” şeklinde anlamlandırılır. Ayrıca *eçi* ~ *içi* kelimesi Moğolca *aka* > *aga* “ağabey” kelimesinin eş anlamlısı olarak da gösterilir. Ben burada *eçi* “ağabey” anlamını uygun görüyorum.

8. (e)g(e)t : < *ege-t*. SEM 1936’da (*i*)*g(ä)*t okuduğu kelimeyi “slujanka [kadın hizmetçi]”, HNO ise *egit* okuduğu kelimeyi “hizmetçilerimden” şeklinde tercüme eder. Yine HNO IV:40’ta “hizmetçi kadın” karşılığını verir. SEM 19352’de (*i*)*g(ä)*t okuduğu kelimeyi HNO’un

tesirinde kalarak bu sefer “slujanki [kadın hizmetçiler]” şeklinde çevirir. İAB ile Kırgızca neşirlerde de SEM'in son çevirisi “slujanki [kadın hizmetçiler]” tekrar edilir.

TT tutarsızdır. Metinde (*ä*)*t* okuduğu kelimeyi “cariyelerim” şeklinde anlamlandırıyor. 24 numaralı açıklama notunda ise kelimeyi bu sefer (*ä*)*g(ä)**t* okuyarak “kadın hizmetkârlar(ım)” şeklinde anlamlandırıyor.

İVK ise bu kelimeyi daha önceki kelimelerle birlikte okumuş, son sesi de *t(e)* okuyarak “lokatif eki” şeklinde çevirmiştir.

Bana göre burada kelimeyi unsurlarına *ege-t* şeklinde ayırmak ve kendisinden önce gelen kelimenin anlamına dayanarak EDPT'deki “elder sister” anlamında kabul etmek gerekiyor. -*t* ise Moğolca'daki ve Eski Türkçe'deki çokluk eki olup, burada her iki kelimeye de aittir. İbare (*e*)*çi* (*e*)*g(e)t* < *eçi-t* (ve) *ege-t* “ağabeyler(im) (ve) ablalar(ım)” şeklinde anlaşılmalıdır.

9. y(i)r(i)lt(i)m : < *y-ir-i-l-ti-m*. SEM *yeriltim* okuduğu kelimeyi “sizlerden ben ayrıldım (yani öldüm)” şeklinde, HNO ise *y(e)rl(e)t(i)m* okuduğu kelimeyi “ayrıldım (?)” şeklinde tereddütlü olarak, tercüme eder.

Diğerlerinin okuma ve anlamaları hemen hemen aynıdır. İAB *y(e)r(i)lt(i)m* “çarıldım” = bölündüm, ayrıldım (yani mecazen: “öldüm”), ONT *y(e)r(i)lt(i)m* “I have seperated (or parted)”; Kırgızca yayın: *yeriltim* “cerildim = bölündüm, ayrıldım (yani mecazen: “öldüm”), TT *y(i)r(i)lt(i)m* “ayrıldım”.

Kelime EDPT 967b'de *yéril-* maddesinde Hsüan-Tsang'daki *adrılğalı yerilgeli* Hend. şekline göre “ayrılmak” anlamında sayılmalıdır. “Ayrılmak” fiili bu gün Türkiye Türkçesi'nde “-dan / -den ayrılmak” şeklinde Ablativ hali ile tercüme edildiği için bu cümlede fiilin bağlı olduğu isimlerin eklerini de Türkiye Türkçesi'ne Ablativ hali ile çevirmek gerekiyor. Pek tabii ki kastedilen anlam da “öldüm” ifadesidir.

Doğan erkek çocuk ile doğuran anne arasında daima görünmez bir bağ vardır. Kavga eden erkek yaralandığında “ah anam” der. Savaşta kurşunu yiyen asker “yandım anam” der. Herhangi bir kişinin “yandım babam” dediği duyulmamıştır. Dolayısı ile bu cümlede ölüm bildirmede önce annenin zikredilmesi çok tabiidir. Kısacası Kemçik-Cırgak yazıtının 6. satırındaki mantıkî sıra ölen kişinin ayrıldığı kişilerden bahs ederken, önce sevgili anneciğinden, sonra süt annesinden, sonra kardeşlerinden (ağabeylerinden ve ablalarından) ayrılması şeklinde olmalıdır.

Ben, yukarıda belirttiğim bu gibi hususlara dayanarak Kemçik-Cırgak yazıtının 6. satırındaki cümleyi (*e*)*r* (*e*)*rd(e)m(i)m* (*a*)*d(a)ka* (*e*)*g(e)ç(i)m[g]e* (*a*)*na* (*e*)*g(e)m* (*e*)*çi* (*e*)*g(e)t* **y(i)r(i)lt(i)m** şeklinde okuyor ve Türkiye Türkçesi'ne de “Erlik (kahramanlık) faziletimin sonu(nda) sevgili anneciğimden, süt annem, ağabeylerim (ve) ablalarımдан ayrıldım” şeklinde aktarıyorum.

E - 51, 70, 109 ve 110.

1. * * * * * WG¹D¹MD¹M *oġ(a)dm(a)d(ı)m* “boy olmasına izin vermedim, kabile olmasına müsaade etmedim.

oġ(a)dm(a)d(ı)m fiili Yenisey yazıtlarında dört ayrı yazıtta geçer. Yazıtlar ve geçtiği satırlar şunlardır:

1 E 109. Uyük-Oorzak yazıtı, II, str. 3.

✱✱✱✱✱✱ : ✱✱✱✱✱✱ : ✱✱✱✱✱✱ : ✱✱✱✱✱✱ : ✱✱✱✱✱✱

(*e*)*r* (*e*)*rd(e)m(i)m* to^{kuz} *oġ(a)dm(a)d(ı)m*. *il(i)g* (*e*)*r* ö^{l(ü)}*rd(i)m* *er(i)ñç*.

2 E 51. Tuva “D” (Üçüncü Tuva yazıtı), II, str. 3.

𐰇𐰢𐰨 :𐰇𐰢𐰨 : 𐰇𐰢𐰨𐰢𐰢𐰢𐰢𐰢𐰢𐰢𐰢 : 𐰇𐰢𐰨 𐰇𐰢𐰨 𐰇𐰢𐰨𐰢𐰢
(e)r (e)rd(e)mi toꝥuz oğ(a)dm(a)d(i)m a! y(e)r(i)m! (e)s(i)z e!

3 E 110. Uyük-Oorzak yazıtı, III, str. 1.

𐰇𐰢𐰨 :𐰇𐰢𐰨 : 𐰇𐰢𐰨𐰢𐰢𐰢𐰢𐰢𐰢𐰢𐰢 : 𐰇𐰢𐰨 𐰇𐰢𐰨 𐰇𐰢𐰨𐰢𐰢
(e)r (e)rd(e)mi toꝥuz oğ(a)dm(a)d(i)m. y(e)r(i)m! (e)s(i)z(i)m e!

4 E 70. Elegest IV (“İr-øol”) yazıtı, str. 3.

𐰇𐰢𐰨 :𐰇𐰢𐰨 : 𐰇𐰢𐰨 : 𐰇𐰢𐰨𐰢𐰢𐰢𐰢𐰢𐰢𐰢𐰢𐰢𐰢𐰢𐰢𐰢𐰢𐰢𐰢𐰢𐰢𐰢𐰢
(e)r [(e)rd(e)m]i oğ (a)dm (a)d (i)m toꝥuz. y (e)r[(i)m! (e)s(i)z(i)m

...

oꝥ kelimesi Göktürkçede “boy, kabile” anlamına gelir. Ancak *-k-* sesi iki unlü arasında *-ğ-* sesine döner. Bu kuralı Göktürk yazıtlarında “boylar, kabileler” anlamına gelen iki kelimedede görüyoruz.

İlk kelime **oꝥ-u-ş* şeklinden gelen *oğuş* < *oğ-u-ş* “boylar, kabileler” kelimesidir. *oğuşı bodumı* “kabilesi, boyları” ibaresinde “ikizleme” olarak geçer.

İkinci kelime **oꝥ-u-z* şeklinden gelen *oğuz* < *oğ-u-z* “boylar, kabileler” kelimesidir. “Etnonim” olarak kullanılmıştır.

Transliterasyonu $WG^1D^1MD^1M$ 𐰇𐰢𐰨𐰢𐰢𐰢𐰢𐰢𐰢𐰢𐰢 olan kelime İgor Valentinoviç Kormuşin tarafından *oğdamdam* olarak okunmuştur.²⁰

Marsel Erdal ise *oğadmadım* okuduğu kelimeyi *oğad-* “fall behind [geride kalmak, gecikmek]” şeklinde anlamlandırdığı için *oğadmadım* kelimesini “I did not fall behind [geride kalmadım, gecikmedim]” şeklinde anlamlandırmıştır.²¹

Ben bu kelimenin etimolojik açıklamasını iki meslektaşımın ayrı düşünmekteyim. Şöyle ki:

Transliterasyonu $WG^1D^1MD^1M$ 𐰇𐰢𐰨𐰢𐰢𐰢𐰢𐰢𐰢𐰢𐰢 olan kelimenin *oğuş* < *oğ-u-ş* ve *oğuz* < *oğ-u-z* kelimeleri ile aynı kökten geldiğini düşünüyorum. *oğ* < *oꝥ* “boy, kabile” anlamına gelir. *-ad-* eki isimden “olma” bildiren geçişsiz fiil yapar. *oğ-ad-* “boy olmak, kabile olmak”. Benzer şekil *Kutadgu Bilig* eser adının yapısında da görülür. *kut-ad-* “kutlu olmak”. *kut-ad-ğu bil-i-g* “kutlu olma bilgisi”. Buna göre *oğ-(a)d-m(a)-d(i)m* fiilini “boy olmasına izin vermedim, kabile olmasına müsaade etmedim” şeklinde anladığımız zaman *toꝥuz oğadmadım* ibaresini “dokuz boy olmasına izin vermedim, dokuz kabile olmasına müsaade etmedim” şeklinde açıklayabiliriz.

²⁰ İgor Valentinoviç Kormuşin, *Tyurkskiye Yeniseyskiye Epitafii. Teksti i issledovaniya*, Moskova, 1997, s. 179-180; 262-263; 266-267; 268-269.

²¹ M. Erdal, s. 488-489.